

**МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

КОВАЛЕНКО АРТЕМ ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 343.982:343.6:002

**ОСНОВИ МЕТОДИКИ РОЗСЛІДУВАННЯ ПОСЯГАНЬ
НА ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ЖУРНАЛІСТІВ**

12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика;
судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність

Автореферат
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2017

Дисертацією є рукопис.

Роботу виконано у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

Науковий керівник:

кандидат юридичних наук, доцент
ЛАПТА Сергій Павлович,
Харківський національний
університет внутрішніх справ,
професор кафедри криміналістики
та судової експертології.

Офіційні опоненти:

доктор юридичних наук, професор,
академік НАПрН України
ЖУРАВЕЛЬ Володимир Андрійович,
Національна академія
правових наук України,
головний учений секретар;

доктор юридичних наук, доцент
ОДЕРІЙ Олексій Володимирович,
Донецький юридичний
інститут МВС України,
професор кафедри кримінально-
правових дисциплін та судових
експертиз.

Захист відбудеться 13 липня 2017 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.01 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, просп. Л. Ландау, 27.

Автореферат розісланий 10 червня 2017 р.

Учений секретар
спеціалізованої вченої ради

Л.В. Могілевський

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Стаття 34 Конституції України гарантує кожному право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань, право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір. Найбільш широко ці права реалізуються у професійній діяльності журналістів – творчих працівників, які професійно збирають, одержують, створюють і займаються підготовкою інформації для засобів масової інформації, виконують редакційно-посадові службові обов'язки у засобах масової інформації. При цьому на сьогодні журналістика є однією з найбільш небезпечних професій: за даними міжнародної недержавної організації «Репортери без кордонів», у 2012 році в Україні було скоєно 80 нападів на журналістів, у 2013 – 120.¹ За даними Інституту масової інформації, у 2014 році в Україні вбито 7 журналістів; зафіксовано 285 випадків побиття та нападів на них. У 2015 році Інститут зафіксував 2 випадки убивства журналістів, 58 випадків побиття та нападів на журналістів, у 2016 році – 1 випадок убивства та 30 випадків побиття і нападів на журналістів.²

Актуальність питання безпеки журналістів підтверджується також тим, що Верховна Рада України 14 травня 2015 року прийняла Закон України № 421-19 «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо посилення гарантій законної професійної діяльності журналістів», яким Кримінальний кодекс України (далі – КК України) було доповнено чотирма новими складами злочину проти журналістів (статті 345¹, 347¹, 348¹, 349¹). Таким чином, нову кваліфікацію отримали давно відомі практики злочини, потерпілими в яких виступають журналісти через свою професійну діяльність. Отже, перед криміналістикою постало завдання – розробити методики розслідування зазначених злочинів.

Серед перелічених складів найбільш суспільно небезпечними є умисне заподіяння побоїв, легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень; умисне заподіяння тяжкого тілесного ушкодження (ч. 2, ч. 3 ст. 345¹ КК України), а також вбивство або замах на вбивство (ст. 348¹ КК України) журналіста, його близьких родичів чи членів сім'ї, тобто посягання на життя та здоров'я журналістів.

У криміналістичній літературі теоретичні питання методики розслідування злочинів знайшли своє відображення в наукових працях

¹ 2013 Worldpressfreedomindex / ReportersWithoutBorders. Paris, 2014 [Електронний ресурс]. URL : http://fr.rs.f.org/IMG/pdf/classement_2013_gb-bd.pdf.

² Барометр свободи слова / Інститут масової інформації [Електронний ресурс]. URL : <http://imi.org.ua/barometr>.

Ю. П. Аленіна, О. М. Бандурки, В. П. Бахіна, Р. С. Белкіна, В. Д. Берназа, І. О. Возгріна, А. Ф. Волобуєва, В. І. Гаснка, В. К. Гавла, І. Ф. Герасимова, В. Г. Гончаренка, М. В. Даньшина, В. А. Журавля, А. В. Іщенко, Н. І. Клименко, О. Н. Колесніченка, В. О. Коновалової, В. С. Кузьмічова, В. В. Лисенка, В. К. Лисиченка, В. Г. Лукашевича, Є. Д. Лук'янчикова, В. О. Малярів, Г. А. Матусовського, О. В. Одерія, В. Д. Пчолкіна, М. В. Салтєвського, В. В. Сокурєнка, Р. Л. Степанюка, В. М. Стратонова, В. В. Тіщенко, С. С. Чернявського, В. М. Шевчука, В. В. Шендрика, В. Ю. Шепітька, М. Г. Щербаковського, Б. В. Щура, О. О. Юхна, М. П. Яблокова та ін.

Окремі правові аспекти, пов'язані із кримінальною відповідальністю за посягання на життя та здоров'я журналістів та запобіганням таким злочинам, розглядалися у працях Я. С. Безпалої та І. С. Заєць. Питанням розслідування перешкоджання законній професійній діяльності журналістів присвячена дисертація А. А. Мацоли.

Утім, комплексного, системного дослідження, присвяченого методиці розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, в Україні не проводилося, що обумовлює потребу в його здійсненні та визначає актуальність теми дисертації.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Тему дисертації обрано відповідно до Пріоритетних напрямів наукового забезпечення діяльності органів внутрішніх справ України на період 2015–2019 років, затверджених наказом МВС України від 16.03.2015 № 275 (додаток 7, п. 7.22, п. 7.24), Пріоритетних напрямів наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на період 2015–2019 років (п. 7.23), науково-дослідної теми Харківського національного університету внутрішніх справ «Теоретичні та практичні основи формування і реалізації криміналістичних методик розслідування злочинів» (номер державної реєстрації 0113U008198), що була зареєстрована в Українському інституті науково-технічної і економічної інформації на 2014–2018 рр. Тему дисертації затверджено Вченою радою Харківського національного університету внутрішніх справ (протокол № 11 від 30.10.2015), а також зареєстровано Координаційним бюро Національної академії правових наук України (№ 1011, 2015 р.).

Мета і задачі дослідження. Мета дисертації полягає у розробленні на базі положень загальної теорії криміналістики, результатів узагальнення та аналізу судово-слідчої практики основ методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

Для досягнення зазначеної мети поставлені наступні задачі:

– розробити ключові засади методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, визначити її рівень, структуру та зміст;

- сформулювати концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів;
- запропонувати та розкрити систему ознак, які становлять структуру криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів;
- проаналізувати поняття журналіста та його професійної діяльності;
- з'ясувати особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку досудового розслідування зазначеної категорії злочинів;
- окреслити обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів;
- виділити типові слідчі ситуації, узагальнити слідчі версії та розробити алгоритми дій під час розслідування у відповідності до кожної типової слідчої ситуації;
- запропонувати напрями та форми взаємодії під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів;
- визначити особливості організації і тактики проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів;
- сформулювати типовий для даної категорії злочинів комплекс судових експертиз та розглянути особливості їх призначення.

Об'єктом дослідження є професійна журналістська діяльність, діяльність з учинення посягань на життя та здоров'я журналістів та діяльність органів правопорядку з досудового розслідування даного різновиду злочинів.

Предметом дослідження є основи методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

Методи дослідження. Методологічну основу дисертаційного дослідження складає теорія пізнання, діалектичний метод та комплекс методів наукового пізнання, що були обрані виходячи з поставленої мети та завдань, об'єкта та предмета дослідження.

Для вирішення завдань за темою дослідження було застосовано: метод абстрагування – для глибшого розуміння досліджуваного різновиду злочинів та формування абстрактних теоретичних конструкцій, що відображають його сутність (розділ 1); історичний та порівняльний методи, метод прогнозування – для розробки концептуальних підходів до побудови криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів (підрозділ 1.1); лінгвістичного аналізу – для вдосконалення понять журналіста та його

професійної діяльності (підрозділ 1.2); системно-структурний – для з'ясування системи елементів криміналістичної характеристики (розділ 1); формально-логічний – для визначення особливостей організації і тактики проведення слідчих (розшукових) дій (розділ 3); класифікаційний – для типізації слідчих ситуацій та слідчих версій (підрозділ 2.2); статистичний – для узагальнення матеріалів кримінальних проваджень, соціологічні (анкетування та інтерв'ювання) – для вивчення думки слідчих Національної поліції України та журналістів.

Теоретичним підґрунтям дисертації є наукові роботи вчених у галузі кримінального процесу, кримінального права, криміналістики, теорії журналістики, юридичної психології, філософії, соціології.

Нормативну базу дослідження складають Конституція України, чинні міжнародно-правові договори, згоду на обов'язковість яких надала Верховна Рада України, кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство України, нормативно-правові акти, що регламентують організацію діяльності органів правопорядку, а також професійну журналістську діяльність.

Емпіричну базу дисертаційного дослідження складають: результати узагальнення 29 кримінальних проваджень про посягання на життя та здоров'я журналістів, результати опитування 366 слідчих Національної поліції у Львівській, Миколаївській, Одеській, Сумській, Тернопільській, Харківській областях, результати опитування 74 журналістів.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що запропонована робота є одним з перших в Україні комплексних монографічних досліджень, в якому на основі сучасних положень загальної теорії криміналістики, результатів узагальнення судово-слідчої практики, чинного кримінального та кримінального процесуального законодавства вирішено конкретне наукове завдання щодо теоретичного обґрунтування та розробки основ методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. У дисертації відображено низку наукових положень і практичних рекомендацій, які спрямовані на вдосконалення слідчої практики. До найбільш важливих результатів, що відображають новизну дисертації, належать:

уперше:

- розроблено ключові засади методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: названа методика є міжвидовою, до її структури входять криміналістична характеристика досліджуваних злочинів, основи організації їх розслідування та положення щодо особливостей організації і тактики окремих слідчих (розшукових) дій;

- сформульовано концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я

журналістів; запропоновано та розкрито наступну систему ознак, які складають її структуру: особа потерпілого, типові способи та сліди зазначеної категорії злочинів, обстановка злочину, особа злочинця;

- визначено типові слідчі ситуації початкового етапу розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, узагальнено типові слідчі версії та запропоновано алгоритми їх перевірки при розслідуванні у відповідності до кожної типової слідчої ситуації;

- обґрунтовано доцільність взаємодії зі спеціалістом-журналістом у ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів та визначено види допомоги, яку він може надати слідчому;

удосконалено:

- наведене у КК України визначення поняття журналіста та його професійної журналістської діяльності з метою запобігання обмеженню права деяких категорій журналістів на кримінально-правовий захист;

- положення щодо тактики проведення слідчих (розшукових) дій, зокрема огляду місця події, трупу, речей та документів, допиту потерпілого, свідків, підозрюваного, обшуку, пред'явлення для впізнання та слідчого експерименту, під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів;

- положення щодо напрямів та форм взаємодії в ході розслідування названих злочинів, зокрема щодо взаємодії слідчого з оперативними підрозділами, спеціалістами та експертами, а також із журналістськими організаціями, засобами масової інформації, громадськістю;

набули подальшого розвитку:

- положення щодо особливостей виявлення ознак кримінального правопорушення та початку досудового розслідування зазначеної категорії злочинів;

- обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів;

- положення щодо типового для даної категорії злочинів комплексу судових експертиз та особливостей їх призначення.

Практичне значення отриманих результатів. Сформульовані в дисертації теоретичні положення, пропозиції, висновки і рекомендації впроваджено та надалі може бути використано:

- у науково-дослідницькій сфері – для подальшого вдосконалення методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів (акт впровадження у науково-дослідну діяльність Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка від 15.01.2017);

– у правотворчості – у процесі підготовки і опрацювання законопроектів, що регламентують правовідносини в досліджуваній сфері, а також при внесенні змін і доповнень до чинного законодавства України (лист народного депутата України від 09.02.2017, вих. № 05-62/438);

– у правозастосовній діяльності – як рекомендації щодо досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів (акт впровадження у практичну діяльність слідчого управління ГУНП в Луганській області від 01.03.2017);

– в освітньому процесі – під час викладання криміналістики, а також для підготовки підручників, навчальних посібників і методичної літератури для студентів вищих юридичних навчальних закладів (акти впровадження у навчальний процес: Харківського національного університету внутрішніх справ від 16.01.2017, Луганського державного університету внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка від 17.01.2017, Одеського державного університету внутрішніх справ від 07.02.2017, акт впровадження в освітній процес Львівського державного університету внутрішніх справ від 27.02.2017).

Апробація результатів дисертації. Основні теоретичні положення, висновки і рекомендації, сформульовані у процесі роботи над дисертацією, оприлюднено на міжнародних, всеукраїнських і регіональних науково-практичних конференціях: «Теоретичні аспекти організації досудового розслідування» (м. Харків, 4 грудня 2015 р.), «Підготовка поліцейських кадрів (зарубіжний досвід)» (м. Харків, 21 квітня 2016 р.), «Юридична осінь 2016 року» (м. Харків, 15 листопада 2016 р.), «Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики» – наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (м. Харків, 20 грудня 2016 р.), «Актуальні проблеми правоохоронної діяльності» (м. Северодонецьк, 23 грудня 2016 р.).

Публікації. Основні наукові результати дисертації дістали відображення в 11 наукових працях, серед яких 6 статей в юридичних фахових виданнях (з них 1 – у зарубіжному виданні, 2 – у виданнях, включених до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Варшава, Польща)), а також у 5 тезах доповідей і повідомлень на науково-практичних конференціях.

Структура роботи зумовлена метою, завданнями, предметом та логікою дослідження. Робота складається зі вступу, 3 розділів, що містять 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел (246 найменувань на 29 сторінках), 11 додатків на 31 сторінці. Загальний обсяг дисертації складає 245 сторінок, з яких основного тексту – 183 сторінки.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ РОБОТИ

У **Вступі** подано загальну характеристику дисертації, обґрунтовано вибір та актуальність теми, висвітлено зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, визначено мету, задачі та методи дослідження, розкрито наукову новизну та практичне значення отриманих результатів, наведено відомості щодо їх апробації.

Розділ 1 «Криміналістична характеристика посягань на життя та здоров'я журналістів» складається із п'яти підрозділів, в яких висвітлено концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики таких злочинів та досліджено особу потерпілого, способи і типові сліди, обстановку і особу злочинця як її структурні елементи.

У підрозділі 1.1 *«Концептуальні підходи до формування криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів»*, ґрунтуючись на працях В. А. Журавля, Р. Л. Степанюка, В. Ю. Шепітька, В. В. Щура та інших учених, автором доведено, що методика розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів відповідає ознакам міжвидової методики, що визначає її форму, специфіку побудови, структуру та зміст. Одним із центральних елементів названої методики є криміналістична характеристика злочину. Основою формування такої характеристики виступає кримінально-правова характеристика досліджуваних злочинів та практика їх розслідування. Відбір елементів криміналістичної характеристики здійснюється за критерієм їх криміналістичної значущості.

Запропоновано наступну систему елементів, що мають входити до структури криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів: 1) особа потерпілого; 2) типові способи та сліди злочину; 3) обстановка злочину; 4) особа злочинця.

У підрозділі 1.2 *«Особа потерпілого»* розглянуто місце особи потерпілого у структурі криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів. До системи ознак потерпілого щодо названих злочинів дисертантом віднесені: 1) віктимологічні дані; 2) характер зв'язку між потерпілим та злочинцем; 3) психологічні особливості потерпілого. Встановлено, що чинником віктимності жертви та однією з причин вчинення злочину виступає професійна діяльність журналістів. Віктимність, як елемент характеристики особи потерпілого, пов'язана зі зв'язками між жертвою та злочинцем. Такі зв'язки можуть виникати на різних етапах здійснення професійної журналістської діяльності та визначають механізм і момент формування злочинної спрямованості (вини у формі прямого умислу) у злочинця та слідів злочину.

Висвітлено психологічні особливості, моральні якості та професійні навички журналістів як потенційних потерпілих від посягань на життя та здоров'я журналістів. Встановлено, що ціннісні орієнтири, моральні якості та еталони поведінки професійного журналіста можуть поєднуватися з ознаками, що є результатом професійної деформації останнього. Відомості про такі ознаки можуть допомогти слідчому у побудові версій щодо поведінки потерпілого до та під час вчинення щодо нього злочину, а також у прогнозуванні його поведінки на етапі розслідування злочину.

Чинна редакція примітки до ст. 345¹ КК України обмежує право деяких категорій журналістів на кримінально-правовий захист. Зважаючи на це, запропоновано викласти у названій примітці наступне визначення поняття журналіста для потреб ст.ст. 171, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України: «журналістом є особа, що здійснює професійну журналістську діяльність, тобто систематичну діяльність, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через будь-які засоби масової інформації, в тому числі друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет».

У *підрозділі 1.3 «Типові способи та сліди злочину»* охарактеризовано та класифіковано типові способи посягань на життя та здоров'я журналістів та відповідні їм сліди з огляду на етапи вчинення таких злочинів. Встановлено, що спосіб вчинення посягань на життя та здоров'я журналістів переважно має неповну структуру, зокрема приховування злочину, як правило, притаманне посяганням, що вчиняються в умовах неочевидності Тривалість, складність та особливості підготовчого етапу злочину залежать від моменту виникнення злочинного задуму, часу, що минув з такого моменту до вчинення злочину. Способами приховування злочину, які є специфічними саме для посягань, що вивчаються, визнано зміну, приховування чи знищення злочинцем результатів професійної журналістської діяльності, що стала причиною злочину.

Запропоновано наступну класифікацію типових для посягань на життя та здоров'я журналістів слідів: 1) сліди, що є результатами змін у середовищі внаслідок злочинного діяння; 2) сліди професійної журналістської діяльності, з якою пов'язане вчинення злочину. Перші з них доцільно розглядати через призму етапу злочину, на якому вони виникли, та у зв'язку з обраними злочинцем способами вчинення посягання. Другі утворюються на різних етапах професійної журналістської діяльності та виступають чинником виникнення у злочинця наміру вчинити злочин.

Підрозділ 1.4 «Обстановка злочину» присвячено дослідженню типової обстановки посягань на життя та здоров'я журналістів. Дисертант підтримує позицію вчених (В. В. Тищенко, В. А. Дингу, А. М. Кустов, О. В. Одерій), які вважають, що час та місце, а також обстановка вчинення злочину є частинами елемента обстановки злочину. В рамках вивчення матеріального середовища як елемента обстановки злочину прослідковано типові часово-просторові координати досліджуваних посягань: вчинення злочину у приміщенні за місцем роботи журналіста під час здійснення ним професійної журналістської діяльності; у приміщенні, що не є місцем роботи журналіста, під час здійснення ним професійної журналістської діяльності; поза приміщенням під час здійснення журналістом його професійної діяльності; поза приміщенням у час, коли журналіст не здійснює свою професійну діяльність.

Спираючись на результати аналізу судової та слідчої практики, звернено увагу на характерні ознаки обстановки місць вчинення злочину, що збігаються з місцями здійснення професійної журналістської діяльності потерпілого. Констатовано, що названий елемент криміналістичної характеристики має істотний вплив на дії злочинця у випадках, коли посягання є безпосередньою реакцією на здійснення потерпілим професійної журналістської діяльності.

У *підрозділі 1.5 «Особа злочинця»* досліджено ознаки особи злочинця як елемента криміналістичної характеристики посягань на життя та здоров'я журналістів. До таких ознак дисертантом віднесено соціально-демографічні ознаки, моральні якості та психологічні ознаки, а також мотив такої особи. Склади посягань на життя та здоров'я журналістів передбачають наявність у злочинця спеціального мотиву, а саме вчинення злочину у зв'язку зі здійсненням журналістом законної професійної діяльності. Мотив конкретизується метою злочинця, яка, у свою чергу, впливає на вибір ним способів та засобів вчинення злочину.

Розділ 2 «Основи організації розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів» складається з чотирьох підрозділів, в яких досліджуються особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку досудового розслідування, обставини, що підлягають з'ясуванню, типові слідчі ситуації та особливості планування розслідування, а також види, напрями і форми взаємодії під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

У *підрозділі 2.1 «Особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку досудового розслідування»* досліджено типові джерела інформації про ознаки посягань на життя та здоров'я

журналістів, а також процесуальний порядок визнання особи потерпілою від названих злочинів.

Типовими ситуаціями виявлення правоохоронними органами ознак зазначеної категорії злочинів є: отримання заяви про вчинення кримінального правопорушення від особи, яка постраждала від злочину, або іншої особи; виявлення трупу потерпілого; отримання заяви про зникнення потерпілого безвісти; отримання відомостей про відповідне кримінальне правопорушення із ЗМІ. Кожній з названих ситуацій притаманний власний обсяг інформації про подію злочину, що впливає на прийняття рішення про внесення відомостей до ЄРДР та попередню кваліфікацію злочинного діяння.

Доведено доцільність залучення журналіста до кримінального провадження в якості потерпілого, а не свідка, у випадках, коли безпосередньою жертвою злочинного посягання є його близький родич чи член сім'ї, незалежно від їх можливості самостійно виконувати процесуальні функції потерпілого. Журналіст та особа, що безпосередньо постраждала від злочину, мають одночасно виступати потерпілими у відповідному провадженні.

У *підрозділі 2.2 «Обставини, що підлягають з'ясуванню»* зазначено, що під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів обов'язково слід з'ясовувати наступні обставини: 1) особа потерпілого; 2) здійснення потерпілим професійної журналістської діяльності або здійснення кимось із близьких родичів чи членів сім'ї потерпілого професійної журналістської діяльності; 3) подія вбивства або тілесного ушкодження; 4) причина смерті або характер та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого; 5) чи мало місце насильницьке заподіяння смерті/тілесних ушкоджень або зазначені негативні наслідки настали внаслідок інших причин; 6) спосіб та засоби вчинення вбивства або заподіяння тілесного ушкодження; 7) особа злочинця; 8) співучасники вбивства або заподіяння тілесних ушкоджень, роль кожного з них у вчиненні злочину; 9) зв'язки між злочинцем та потерпілим; 10) форма вини, мета злочину; 11) спеціальний мотив – вчинення злочину у зв'язку із професійною діяльністю журналіста; 12) вид і розмір шкоди, завданої посяганням на життя чи здоров'я журналіста, а також розмір процесуальних витрат; 13) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання, а також обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження.

У підрозділі 2.3 «Типові слідчі ситуації та планування розслідування» автором виокремлено наступні групи типових слідчих ситуацій початкового етапу розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: 1) встановлено особу, яка вчинила злочин, відомі місце, час, обставини здійснення нападу, посягання вчинено в умовах очевидності; 2) не було встановлено особу, яка вчинила злочин, посягання вчинено в умовах неочевидності. У залежності від можливостей отримання криміналістично значущої інформації було виокремлено різновиди названих ситуацій, для кожного з яких визначено основні напрями розслідування, наведено типові версії та запропоновано комплекси слідчих (розшукових), негласних слідчих (розшукових) дій та організаційних заходів.

Підкреслено, що планування розслідування є необхідною умовою швидкого та ефективного розкриття посягань на життя та здоров'я журналістів. Планування має спиратися на обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування даної категорії злочинів, та слідчі версії, що були висунуті слідчим на момент планування. На підставі дослідження позицій учених та узагальнення результатів опитування слідчих найефективнішими формами плану визнано письмову розгорнуту (44 % респондентів) та письмову табличну (28,8 % респондентів) форми.

У підрозділі 2.4 «Організація взаємодії під час розслідування», виходячи з тези про провідну, координуючу роль слідчого у взаємодії під час розслідування злочинів, дисертантом досліджено особливості його взаємодії з оперативними підрозділами, спеціалістами та експертами, а також із журналістськими організаціями, видавництвами, громадськістю під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Обґрунтовано доцільність взаємодії слідчого зі спеціалістом-журналістом. Встановлено, що такий спеціаліст може надати консультації щодо: жанрів та видів професійної журналістської діяльності; стратегії і тактики журналістської творчості; методики журналістських розслідувань; методів збирання та фіксації журналістської інформації; організації роботи ЗМІ, видавництв тощо. Такі спеціальні знання можуть бути використані у процесі дослідження знарядь та результатів здійснення професійної журналістської діяльності, аналізу поведінки журналіста на місці події тощо.

Істотним аспектом розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів визнано взаємодію слідчого із громадськістю та ЗМІ. Її основними напрямками є: взаємодія з редакцією засобу масової інформації, в якій працював журналіст; інформування населення про

стан розслідування та використання ЗМІ для розповсюдження інформації про розшукуваних осіб; використання результатів журналістських розслідувань посягань на життя та здоров'я журналістів.

Розділ 3 «Особливості організації і тактики окремих слідчих (розшукових) дій» складається з трьох підрозділів та присвячений тактиці проведення огляду, допиту, обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, а також окремих негласних слідчих (розшукових) дій та використанню можливостей судових експертиз під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

У підрозділі 3.1 *«Тактика огляду»* відзначено, що дана слідча (розшукова) дія найчастіше є хронологічно першою та невідкладною. Під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів найінформативнішими є огляди місця події, трупу, речей та документів (у тому числі електронних).

Встановлено, що представники журналістської професії все частіше вдаються до зберігання робочої інформації в електронному вигляді. Електронні документи, які традиційно виступають об'єктами огляду та попереднього дослідження у процесі розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, класифіковано і згруповано за наступними категоріями: 1) електронні документи на фізичних носіях інформації; 2) електронні документи у формі публікацій у мережі Інтернет; 3) електронні документи, розміщені у хмарних сервісах зберігання інформації. Наведено загальні рекомендації щодо огляду електронних документів, розкрито особливості тактики огляду кожного з названих різновидів таких документів, визначено їх типові реквізити. Висвітлено рекомендації щодо фіксації результатів огляду електронних документів під час розслідування злочинів, що розглядаються.

У підрозділі 3.2 *«Тактика допиту»* зазначено, що допит виступає основним засобом отримання вербальної інформації під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. У таких провадженнях доцільно допитувати потерпілого (журналіста або його члена сім'ї чи близького родича), свідків (заявника, очевидців посягання, інших осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження), підозрюваного.

Констатовано, що тактика даних допитів має свою специфіку, яка виражається у їх предметі, особливостях підготовки та проведення. Зокрема, характерним підготовчим заходом виступає вивчення слідчим інформації про професійну журналістську діяльність, з якою ймовірно пов'язане вчинення посягання.

У підрозділі 3.3 «Інші слідчі (розшукові) дії та використання можливостей судових експертиз» розглянуто особливості організації і тактики проведення обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту, а також окремих негласних слідчих (розшукових) дій (у тому числі установавання місцезнаходження радіоелектронного засобу, зняття інформації з електронних інформаційних систем, контроль за вчиненням злочину) під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів.

Найхарактернішими для таких категорій проваджень є судово-медична, трасологічна, авторознавча, почеркознавча експертизи, а також експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів, які мають свою специфіку призначення. Окрему увагу приділено особливостям призначення судової авторознавчої та судової почеркознавчої експертиз. Специфічними об'єктами, що направляються на експертне дослідження в ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, є знаряддя професійної журналістської діяльності.

ВИСНОВКИ

У дисертації на підставі положень загальної теорії криміналістики, результатів узагальнення судової та слідчої практики, чинного кримінального і кримінального процесуального законодавства вирішено наукове завдання з розроблення основ методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Одержані наукові результати підтверджують реалізовані мета і задачі дослідження, що дають підстави для висновків та рекомендацій, які мають як теоретичне, так і прикладне значення. До основних з них віднесено наступні:

1. Методика розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів відповідає ознакам міжвидової методики, що визначає її форму, специфіку побудови, структуру та зміст. До структури названої методики розслідування входять криміналістична характеристика даних злочинів, основи організації їх розслідування та положення щодо особливостей організації і тактики окремих слідчих (розшукових) дій.

2. Криміналістична характеристика виступає одним із центральних елементів методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. До джерел формування криміналістичної характеристики відносяться: кримінально-правова характеристика, криміналістична класифікація таких злочинів та практика їх розслідування. Відбір елементів означеної характеристики здійснюється за критерієм їх криміналістичної значущості.

3. Елементами криміналістичної характеристики досліджуваних посягань є: особа потерпілого, типові способи і сліди, обстановка злочину, особа злочинця. Особа потерпілого займає провідне місце у криміналістичній характеристиці посягань на життя та здоров'я журналістів. Потерпілим від названих злочинів може бути журналіст або члени його сім'ї чи близькі родичі. До системи ознак потерпілого належать віктимологічні дані, характер зв'язку між потерпілим та злочинцем, психологічні особливості потерпілого.

Спосіб вчинення посягань на життя та здоров'я журналістів переважно має неповну структуру, зокрема приховування злочину, як правило, притаманне посяганням, що вчиняються в умовах неочевидності. Підготовка до вчинення таких злочинів обов'язково включає вибір злочинцем способів та засобів реалізації власного задуму. Найбільш характерними способами вчинення злочину є заподіяння ударів, поштовхів за допомогою рук та ніг нападника, палиць, металевих труб, біт, використання холодної та/або вогнепальної зброї, вибухівки, транспортних засобів як знарядь злочину. Специфічними слідами посягань на життя та здоров'я журналістів є відображення професійної журналістської діяльності, з якою пов'язане посягання на журналіста.

Типову обстановку вчинення досліджуваних злочинів характеризують зв'язки між часом, місцем вчинення злочину та професійною журналістською діяльністю, з якою пов'язане посягання, а також типові просторово-часові координати злочину. Найбільш характерними елементами матеріального середовища, в якому вчиняються посягання на життя та здоров'я журналіста, є знаряддя здійснення журналістської діяльності (чернетки, блокноти, аудіо- та відеозаписувальна техніка тощо), знаряддя та засоби, що використовуються злочинцем на всіх етапах вчинення злочину.

Найчастіше посягання на життя та здоров'я журналістів вчиняють особи, що характеризуються зниженою толерантністю, озлобленістю, дефектністю соціальної ідентифікації та імпульсивною агресивністю. Мотив злочинця конкретизується метою (перешкодити професійній діяльності журналіста, спонукати журналіста до здійснення журналістської діяльності, помститися журналісту за здійснення професійної журналістської діяльності тощо), яка, у свою чергу, впливає на вибір ним способів та засобів вчинення злочину.

4. Встановлена приміткою до ст. 345¹ КК України вимога щодо підтвердження статусу журналіста редакційним або службовим посвідченням чи іншим документом обмежує право деяких категорій журналістів на кримінально-правовий захист. Відтак, для потреб

ст.ст. 171, 345¹, 347¹, 348¹, 349¹ КК України журналістом пропонується вважати особу, що здійснює професійну журналістську діяльність, тобто систематичну діяльність, пов'язану із збиранням, одержанням, створенням, поширенням, зберіганням або іншим використанням інформації з метою її поширення на невизначене коло осіб через будь-які засоби масової інформації, в тому числі друковані засоби масової інформації, телерадіоорганізації, інформаційні агентства, мережу Інтернет.

5. Типовими ситуаціями виявлення ознак посягань на життя та здоров'я журналістів є: отримання заяви про вчинення кримінального правопорушення від особи, яка постраждала від злочину або іншої особи; виявлення трупу потерпілого; отримання заяви про зникнення потерпілого безвісти; отримання відомостей про відповідне кримінальне правопорушення із ЗМІ.

6. До обставин, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів, відносяться: 1) особа потерпілого; 2) професійна журналістська діяльність, з якою пов'язане вчинення злочину; 3) подія вбивства або тілесного ушкодження; 4) причина смерті або характер та ступінь тяжкості тілесних ушкоджень потерпілого; 5) наявність факту насильницького заподіяння смерті/тілесних ушкоджень; 6) спосіб та засоби вчинення вбивства або заподіяння тілесного ушкодження; 7) особа злочинця; 8) співучасники злочину; 9) зв'язки між злочинцем та потерпілим; 10) форма вини, мета злочину; 11) спеціальний мотив – вчинення злочину у зв'язку із професійною діяльністю журналіста; 12) вид і розмір шкоди, завданої посяганням; 13) обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання.

7. Для початкового етапу розслідування досліджуваних посягань характерними є наступні типові слідчі ситуації: 1) посягання вчинено в умовах очевидності, встановлено ознаки особи, яка вчинила злочин, відомі місце, час, обставини здійснення нападу; 2) посягання вчинено в умовах неочевидності, не було встановлено ознаки особи, яка вчинила злочин. Кожній з названих ситуацій притаманні відповідні типові версії, які перевіряються за допомогою визначеного алгоритму дій.

8. Основними напрямками взаємодії під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів є взаємодія слідчого зі співробітниками оперативних підрозділів, спеціалістами та експертами, а також із ЗМІ, журналістськими організаціями, громадськістю.

Для дослідження результатів здійснення професійної журналістської діяльності, аналізу поведінки журналіста на місці події тощо слідчим

рекомендується залучати спеціаліста-журналіста, який володіє спеціальними знаннями у галузі журналістики.

9. Під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів найінформативнішою слідчою (розшуковою) дією є огляд місця події, трупу, речей та документів (у тому числі електронних). Для з'ясування обставин, напрямів та об'єктів здійснення професійної журналістської діяльності, з якою пов'язане вчинення посягання, доцільно дослідити речі, документи, чернетки, комп'ютерну техніку журналіста тощо.

У ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів необхідно допитувати потерпілого від злочину (журналіста, члена сім'ї чи близького родича журналіста); свідків (заявника про факт кримінального правопорушення, який не є потерпілим, очевидців злочинного посягання, інших осіб, яким відомі або можуть бути відомі обставини, що підлягають доказуванню під час кримінального провадження); підозрюваного у вчиненні злочину. Тактика даних допитів має свою специфіку, яка виражається у їх предметі, особливостях підготовки та проведення. Специфічним підготовчим заходом виступає вивчення слідчим інформації про професійну журналістську діяльність, з якою ймовірно пов'язане вчинення посягання. Характерним для розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів є також проведення обшуку, пред'явлення для впізнання, слідчого експерименту та окремих негласних (слідчих) розшукових дій, які мають свою специфіку проведення.

10. Типовими для означених кримінальних проваджень є судово-медична, авторознавча, почеркознавча експертизи, експертиза комп'ютерної техніки і програмних продуктів. У ході розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів на експертне дослідження найчастіше направляються знаряддя професійної журналістської діяльності, інші речі потерпілого чи злочинця, предмети, що містять сліди злочинного діяння.

СПИСОК ПРАЦЬ, ОПУБЛІКОВАНИХ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Коваленко А. В. Професійна діяльність журналіста як елемент віктимологічної характеристики потерпілого від злочинів проти журналістів // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е. О. Дідоренка. 2015. Вип. № 4 (72). С. 216–225.

2. Коваленко А. В. Процесуальні проблеми визнання особи потерпілою від злочинів проти журналістів // Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Юридичні науки». 2015. Вип. 6. Том 3. С. 93–96.

3. Коваленко А. В. Обставини, що підлягають з'ясуванню під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів // Право і Безпека. Науковий журнал. 2016. № 1 (60). С. 103–108.

4. Коваленко А. В. Организация взаимодействия следователя, прокурора с общественностью и средствами массовой информации в ходе расследования посягательств на жизнь и здоровье журналистов // Вестник Полоцкого государственного университета. Серия D. Экономические и юридические науки. 2016. № 13. С. 163–168.

5. Коваленко А. В. Особливості допиту потерпілого від посягань на життя та здоров'я журналіста // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції : зб. наук. пр. 2016. Вип. 6. С. 121–124.

6. Коваленко А. В. Особливості тактики огляду електронних документів під час досудового розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів // Вісник Національної академії правових наук України : зб. наук. пр. 2017. № 1 (88). С. 182–191.

7. Коваленко А. В. Перспективи формування основ методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів // Теоретичні аспекти організації досудового розслідування : матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. (Харків, 4 грудня 2015 р.). Харків : ХНУВС, 2015. С. 414–417.

8. Коваленко А. В. Investigation of crimes against journalists // Підготовка поліцейських кадрів (зарубіжний досвід) : матеріали XVI Міжнар. студент. наук.-практ. конф. інозем. мовами (Харків, 21 квітня 2016 р.). Харків : ХНУВС, 2016. С. 18.

9. Коваленко А. В. Особливості виявлення ознак посягань на життя та здоров'я журналістів // Юридична осінь 2016 року : зб. тез доповідей та наук. повідомлень учасників Всеукр. наук. конф. молодих учених (Харків, 15 листопада 2016 р.) / за заг. ред. А. П. Гетьмана. Харків : Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого; Мадрид, 2016. С. 199–202.

10. Коваленко А. В. Планування розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів // Сучасні напрямки розвитку судової експертизи та криміналістики : тези доповідей наук.-практ. конф., присвяч. пам'яті засл. проф. М. С. Бокаріуса (Харків, 20 груд. 2016 р.) / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ ; М-во юстиції України, Харків. НДІ суд. експертиз ім. Засл. проф. М. С. Бокаріуса. Харків : ХНУВС, 2016. С. 102–104.

11. Коваленко А. В. Вихідні типові слідчі ситуації при розслідуванні посягань на життя та здоров'я журналіста // Актуальні проблеми правоохоронної діяльності : матеріали Всеукр. наук.-практ. Інтернет-конф. (23 грудня 2016 року). Северодонецьк, РВВ ЛДУВС ім. Е. О. Дідоренка, 2017. С. 147–149.

АНОТАЦІЇ

Коваленко А. В. Основи методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. – На правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.09 – кримінальний процес та криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2017.

Дисертація присвячена розробленню основ методики розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів. Досліджено елементний склад криміналістичної характеристики названих злочинів, організацію їх розслідування, зокрема особливості виявлення ознак кримінального правопорушення та початку досудового розслідування, обставини, що підлягають з'ясуванню, типові слідчі ситуації та планування розслідування, організацію взаємодії під час розслідування. Значну увагу приділено організації і тактиці проведення окремих слідчих (розшукових) дій під час розслідування посягань на життя та здоров'я журналістів: огляду місця події, трупу, речей та документів, допиту, обшуку, слідчого експерименту, пред'явлення для впізнання. Розглянуто можливості використання судових експертиз.

Ключові слова: криміналістична методика, кримінальне провадження, досудове розслідування, посягання на життя та здоров'я журналістів, криміналістична характеристика злочинів, професійна журналістська діяльність, організація розслідування, організація і тактика окремих слідчих (розшукових) дій.

Коваленко А. В. Основы методики расследования посягательств на жизнь и здоровье журналистов. – На правах рукописи.

Дисертація на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.09 – уголовный процесс и криминалистика; судебная экспертиза; оперативно-розыскная деятельность. – Харьковский национальный университет внутренних дел. – Харьков, 2017.

Дисертація посвящена разработке основ методики расследования посягательств на жизнь и здоровье журналистов. Исследован элементный состав криминалистической характеристики названных преступлений. Рассмотрена организация их расследования, в частности особенности выявления признаков уголовного преступления и начала досудебного расследования, обстоятельства, подлежащие выяснению, типичные следственные ситуации и планирование расследования, организации взаимодействия при

расследовании. Значительное внимание уделено тактике проведения отдельных следственных (розыскных) действий при расследовании посягательств на жизнь и здоровье журналистов: осмотра места происшествия, трупа, предметов и документов, допроса, обыска, следственного эксперимента, предъявления для опознания. Рассмотрены возможности использования судебных экспертиз.

Ключевые слова: криминалистическая методика, уголовное производство, досудебное расследование, посягательство на жизнь и здоровье журналистов, криминалистическая характеристика преступлений, профессиональная журналистская деятельность, организация расследования, тактика проведения отдельных следственных (розыскных) действий.

Kovalenko A. V. The foundations of investigation methods of infringements on life and health of journalists. – Printed as manuscript.

Dissertation for the degree of Candidate of Juridical Sciences, specialty 12.00.09 – criminal procedure and criminalistics; forensic examination; operational search activity. – Kharkiv national university of internal affairs. – Kharkiv, 2017.

The dissertation is devoted to the development of the foundations of investigation methods of infringements on life and health of journalists. This method is interspecific and includes forensic characteristics of studied crimes, provisions about the organization of investigation and specifics of the organization and tactics of selected investigative (search) actions.

The elemental composition of the forensic characteristics of the named crimes is investigated: the data on the victim, typical methods and tracks of the crime, the conditions of the crime, the data on offender. A journalist, his family member or close relative may be the victim of such crimes. The most specific methods of committing attacks are blows and shocks with the help of the attacker's limbs, sticks, metal pipes, bats, as well as the use of cold weapons and/or firearms, explosives as instruments of crime.

The organization of investigation of infringements on life and health of journalists is examined, including studying the features of identifying the signs of a criminal offense and initiating a pre-trial investigation, the circumstances to be identified, typical investigative situations and investigation planning, as well as the organization of cooperation during the investigation. For the initial stage of the investigation, the following typical investigative situations are inherent: 1) the offense was committed in conditions of obviousness, the signs of the person who committed the crime are established; 2) the offense was committed in conditions of non-obviousness, the signs of the person who committed the crime were not established. The main directions of cooperation during the investigation of

infringements on life and health of journalists are the interaction of investigator with the operational staff units, specialists and experts, and the media, journalistic organizations and the public.

Significant attention is paid to the organization and tactics of selected investigative (search) actions during the investigation of infringements on the life and health of journalists. The inspection of the scene, corpse, things and documents (including electronic ones) is considered among the most informative investigative (search) actions. The tactics of interrogation during investigating infringements on life and health of journalists has its own specificity, which is manifested in the subject, the specifics of preparation and conducting. The conducting of search, investigative experiment, presentation for identification is also inherent in such criminal proceedings.

Forensic medical, authorship and handwriting examinations, as well as forensic examination of computer equipment and software products are typical for investigation of infringements on life and health of journalists. The tools of professional journalistic activity and items containing traces of a criminal act are usually sent for the forensic examination.

Key words: forensic methods, criminal proceeding, pre-trial investigation, infringements on life and health of journalists, forensic characteristics of crimes, professional journalistic activity, organization of investigation, organization and tactics of selected investigative (search) actions.

Підписано до друку 09.06.2017. Папір офсетний. Друк офсетний.
Формат 60x90/16. Умов. друк. арк. 0,9. Обл.-вид. арк. 0,9.
Тираж 100 прим.
Видавець і виготовлювач –
Харківський національний університет внутрішніх справ,
просп. 50-річчя СРСР, 27, м. Харків, 61080.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи ДК № 3087 від 22.01.2008.